

K. Šešelgio skaitymai – 2018
K. Šešelgis' Readings – 2018

NARATYVUMAS VISUOMENINIO MAITINIMO ĮSTAIGŲ INTERJERUOSE LIETUVOJE 1959–1990 M.

Karolina JAŠINSKAITĖ*

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Vilnius, Lietuva

Gauta 2018 m. vasario 23 d.; priimta 2018 m. balandžio 24 d.

Santrauka. Interjerų naratyvumas yra mažai ištirta tema. Naratyvas interjerų architektūroje yra tam tikra konceptualumo forma. Viena iš naratyvaus turinio formų pasireiškia tuo, kad idėja yra platesnio – sociopolitinio ir sociokultūrinio – lauko atspindys, kurį atskleidžia naratyvui būdinga struktūra. Būtent ši naratyvumo tendencija pastebima sovietiniuose visuomeninio maitinimo įstaigų interjeruose. Aptariant vieną iš sudėtingiausių ir daugiasluoksnių istorinių laikotarpių Lietuvoje, naratyvumo aspektas suteikia galimybę pagilinti žinias apie šį reiškinį ir apžvelgti laikotarpio sociopolitinio lauko įtakas interjerų architektūrinei raiškai. Straipsnyje siekiama atskleisti, kokiū būdu kuriamas ir perteikiamas naratyvas, kiek naratyvumas būdingas sovietiniams visuomeninio maitinimo įstaigų interjerams. Todėl apibrėžiama naratyvumo samprata, išryškunami nagrinėjamo laikotarpio interjerų savitumai ir naratyvumą lemiantys veiksniai, suformuojami pagrindiniai sovietinių visuomeninio maitinimo įstaigų naratyvumo raiškos tipai ir aptariama jų kaita.

Reikšminiai žodžiai: naratyvas, naratyvumas, pasakojimas, sovietiniai interjerai, kavinės, restoranai, interjero dizainas.

Įvadas

Šiuolaikiniuose teoriniuose architektūros tyrimuose vis daugiau dėmesio skiriama komunikacinėms architektūros savybėms ištirti. Šia tema domisi tokie įtakingi tyrėjai, kaip P. Schumacher (Schumacher, 2011), B. Colomina (Colomina, 1996) ir kt. Vienu iš architektūros komunikacijos būdų yra naratyvistinė prieiga, kurią įvairiais aspektais nagrinėja daugelis sociologų ir architektūros teoretikų, tačiau šiame tyrime įtakingiausiais laikomi S. Psarra (Psarra, 2009), B. Tschumi (Tschumi, 1996) ir N. Coates (Coates, 2012). Svarbu pabrėžti tai, kad šie architektūros teoretikai vieningos nuomonės apie naratyvumo reiškinį architektūroje nesuformavo. Lietuvoje tiek architektūrinis, tiek interjero naratyvas kaip metodas ir reiškinys nebuvo tyrinėtas moksliniu lygmeniu. Dažniausiai jis yra tik fragmentiškai aptiriamas platesnio tyrimo kontekste. Todėl sampratos formavimas ir analitinių metodikų taikymas vis dar lieka atviru klausimu, reikalingu tyrimo.

Architektūros teoretikai tiria architektūros naratyvumą, kuris dažniausiai nagrinėjamas platesniame urbanistinio audinio kontekste, rečiau tiriamas erdvinis vidaus architektūros naratyvas. Erdvinio naratyvo tyrimą atliko S. Psarra. Ji naratyvumą vertino nagrinėdama patalpų išdėstymo morfologiją, vizualinius ryšius, konstravo ma-

tematinę-analitinę erdvės naratyvumo teoriją. Tačiau pastebima, kad nėra atlikta mokslinių tyrimų, susijusių su *interjerų* naratyvumu, kad būtų vertinami ne tik erdvinio interjerų planavimo parametrai, bet ir tokie architektūriniai sprendimai, kaip šviesa, mastelis, spalvos, retai vertinamas erdvės santykis su žmogumi ir kt. Šiuo straipsniu atsižvelgiama į jau atliktus tyrimus, tačiau siekiama konstruoti *interjerų* erdvinio naratyvumo sampratą. Suvokiama, kad interjerai, kitaip nei kalbant apie erdvę architektūros, kaip tūrinio objekto, kontekste, yra autonomiški ir turi kitokią specifiką – kuriamas *detalus* vizualinis turinys, skiriama daug dėmesio įvairiems erdviniams ir puošybos elementams, daiktinei aplinkai.

Straipsnyje tiriamas visuomeninio maitinimo įstaigų interjerų, sukurtų 1959–1990 m. Lietuvoje, naratyvumas. Tyrimo laiko ribos yra nulemtos 1959 m. prasidedančio interjerų modernizavimo bumo, kurį ženklina „Neringos“ restorano (arch. A. ir V. Nasvysčiai) atidarymas. Būtent maitinimo įstaigos „buvo pirmosios tarp pirmųjų, pakeitusių savo pavidalą“ (Gūzas, 1986), o sovietinių interjerų laikotarpis baigiasi Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Sovietinė architektūra ir interjerai yra tirti daugybės Lietuvos architektūros teoretikų – tyrimus atliko M. Drėmaitė, L. Jablonskienė, V. Petrulis ir kt. Šie tyrimai orientuoti į

*Autorius susirašinėti. El. paštas karolina.jasinskaite@gmail.com

meninės raiškos analizę, būdingiausių savybių išryškiniama, lyginama su Vakarų Europos architektūrinėmis tendencijomis. Straipsnyje iškeliama hipotezė, kad nagrinėjamo laikotarpio visuomeniniuose interjeruose formuojasi raiškūs naratyvumo bruožai, kurie Vakarų Europos kontekste yra unikalūs.

Remiantis S. Psarra mokslinė prieiga, naratyvas yra ne tik priemonė ar būdas, kuris atskleidžia tam tikrą architektūrinį pasakojimą, bet tai yra tam tikra struktūra, kuri atspindi sociokultūrinį bei sociopolitinį gyvenimą (Psarra, 2009). Pasirinktas nagrinėjamas laikotarpis yra itin tinkamas siekiant ištirti naratyvą kaip reiškinį interjerų architektūroje. Anot daugelio tyrėjų, XX a. viduryje Lietuvai patekus į Sovietų Sąjungos sudėtį, būtent šiuo laikotarpiu nauja politinė santvarka tampa kertiniu veiksniu ir paliečia visą meninę kūrybą. Kaip teigia Aleksandras Štomas, „politika ir ideologija itin stengėsi pajungti meną savo tikslams, panaudoti meninės temos ir formos patrauklumą, kad galėtų lengviau bei visapusiškiau žmonėmis manipuliuoti“ (Mačiulis, 2013), todėl „ideologinis imperatyvas neabejotinai iškyla kaip vienas ryškiausių to laikmečio architektūrą įtakančių sociokultūrinių veiksnių“ (Petruolis, 2012a). XX a. antroje pusėje laisvajame pasaulyje natūraliai vystosi architektūros stilistinė raida, formuojama meninių idėjų, ekonominių veiksnių, socialinių santykių (Mačiulis, 2013, p. 9–10). Politinė ir ideologinė santvarka sukėlė atsilikimą nuo pasaulinių tendencijų, tačiau šis izoliavimasis paskatina savitų naratyvinių bruožų atsiradimą, kurie tampa unikalūs Vakarų Europos kontekste.

Straipsnio tikslas – atskleisti sovietinių maitinimo įstaigų interjerų naratyvumo raiškos bruožus ir jų kaitą. To siekiant, visų pirma, svarbu apibrėžti naratyvo architektūroje sampratą, pagrindinius raiškos bruožus, antra, įvertinti sovietiniuose viešųjų maitinimo įstaigų interjeruose naratyvumą lemiančius veiksnius, trečia, išskirti nagrinėjamu laikotarpiu egzistavusias naratyvines raiškas ir jų kaitą.

1. Naratyvo samprata architektūroje

Naratyvo architektūroje atsiradimo prielaida buvo naratyvo, kaip vizualaus pasakojimo, bruožas. Senovės Graikijos ir Egipto civilizacijose ilgą laiką raštą atstojo architektūra, sąveikaujant su monumentalioja dailė. Sienų tapyba, reljefai, skulptūros tapdavo vizualiaisiais tekstais, kurie atliko švietėjiškąją funkciją – perteikė sociokultūrinį kontekstą, propagavo ideologiją ir kultūrą. Klasikinės architektūros laiku naratyvūs vaizdiniai perteikė semantines reikšmes (Psarra, 2009, p. 217). Vėliau konkreti figūratyvinė naratyvumo raiškos forma ėmė kisti ir vis labiau abstraktėti. XIX–XX a. po industrinės revoliucijos nusirito architektūros formos ir turinio kaitos banga, paskatinusi modernizmo susiformavimą. Atsirado didelė architektūros funkcijų ir tipologijos diferenciacija, architektūra palaipsniui buvo desakralizuojama, sureikšminami inžineriniai pasiekimai, kurie apeliuoja į funkcines pastatų savybes. A. Loos alegorinė esė „Ornamentas ir nusikaltimas“ (angl. *Ornament and Crime*) paskatina architektus mažinti bet kokią

semantinę potencialą turinčius elementus (Conrads, 1995, p. 19–24). Modernizme, slopinant bet kokią alegoriją (Coates, 2012, p. 52), atsisakoma bet kokių vaizduojamųjų elementų, architektūrinė forma ir erdvinė organizacija formuojama pagal puristinę estetiką. Viena vertus, atrodo, kad architektūroje nykstant ženkliskumui nyksta ir naratyvumas, tačiau naratyvas pakeičia savo raiškos formą. Anot B. Tschumi ir kitų šiuolaikinių teoretikų, naratyvą reikėtų suvokti ne tik kaip tiesioginį vizualinį pasakojimą, bet kaip emocinio patyrimo pasakojimą (Tschumi, 1994; Kossmann, 2011).

Anot B. Alleyne, šiuolaikinių komunikacinių medijų tyrimuose naratyvo analizė gali būti dvejopa – semiotinė ir struktūralistinė (Alleyne, 2015, p. 59–61). Semiotinis tyrimas suteikia priemones, padedančias suvokti vidines naratyvo reikšmes ir jį interpretuoti (Alleyne, 2015, p. 61), tai aktualu kalbant apie klasikinį naratyvo sampratos modelį – vizualųjį tekstą. Struktūralistinė tyrimo metodika leidžia ištirti, kaip reikšmės kuriamos ir kaip jos išsidėsto. Aiškiausiai naratyvo struktūrą iliustruoja mitologinės-folklorinės pasakos – anot V. Propp, naratyvui suvokti svarbu įvykių, veiksnių raida ir jų sekos charakteris. Folklorinėse pasakose galima atsekti tam tikrus pasakojimo eigos struktūrinius modelius, pavyzdžiui, herojaus išsiuntimas, stebuklingo daikto įsigijimas, herojaus perkėlimas į kitą vietą, kova, herojaus ženklėjimas, pergalė (Bražienė, 2007). Tokią analogišką naratyvinę struktūrą galima rasti keliose pasakose. Tačiau, anot semiotiko Pauliaus Jevsejevo, architektūroje atsiranda naratyvumo problemiskumas – kitaip nei literatūroje, kine ar vaizduojamajame mene, naratyvinis veiksmas architektūroje yra ne vaizduojamas, bet realioje fiziniame aplinkoje žmogus pats tampa veikėju ir architektūros fone siekia tam tikrų tikslų (Jevsejevas & Nastopka, 2013). Vadinasi, naratyvas architektūroje tampa priemone, kuria žmogui perteikiamos idėjos per nuoseklią erdvės ir laiko struktūrą. Kai kalbama apie erdvinį naratyvą, o ne naratyvo vaizdavimą, svarbu yra ne tiek pati istorija, simboliai ir jų reikšmės, o per kokią dėsninę erdvės ir vaizdų sekos struktūrą tai pateikiama žmogui kaip pagrindiniam dalyviui ir erdvės suvokėjui. Svarbiau yra ne tai, kas pasakoma, o kaip pasakoma, todėl terminas *naratyvas* nėra tiesioginis žodžio pasakojimo atitikmuo. Dėl antropomorfinio aspekto reikšmingumo ryškėja struktūrinės-kinematografinės prieigos svarba. Taikant žmogaus matymo poziciją aktuali nuosekli jo atėjimo, dalyvavimo interjero vyksme ir išėjimo seka. Tai yra tarsi literatūrinio pasakojimo struktūrinis pagrindas – pradžia, dėstymas ir pabaiga. Šiame tyrime naratyvas tiriama kaip struktūra, tačiau visiškai atsieti nuo tam tikrų pasakojimo bruožų negalima.

Naratyvo struktūros formodarą galima redukuoti į binarinę turinio ir erdvės santykio sistemą. Balansuojama tarp turinio, kurį norima išreikšti, ir erdvės, kurioje yra išreiškiamas turinys. Turinys yra koncepcija, kurią pagal raiškos pobūdį galima išskirti į *figūratyvinę* ir *asociatyvinę*. *Figūratyvinė* raiška pastebima, kai idėjos atvaizduojamos konkrečiais vaizdais – dažniausiai sąveikaujant architektūrai ir monumentaliojai dailėi. Pavyzdžiui, gotikinių

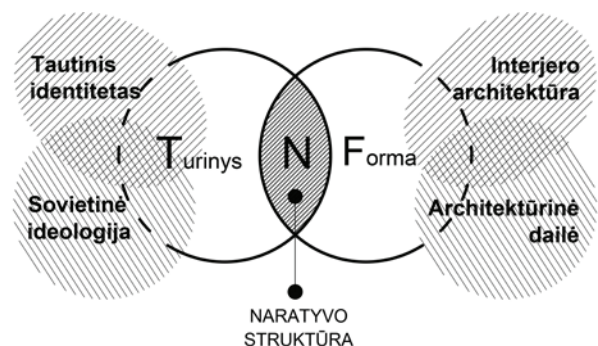
bažnyčių vitražuose vaizduojami bibliniai motyvai, sudarantys ištiesą ikonografinę programą, formuoja religinę patirtį (Nekrošienė, 2006). Ši koncepcinė raiška lengvai atpažįstama, yra formalistinė, orientuota į plačiąją visuomenę. *Asociatyvinę* raišką įkūnija abstraktus simbolizmas, pavyzdžiui, restorane „Neringa“ lenktos sienos apkalto mediniais tašeliais, kurie asociatyviai gali reprezentuoti Neringos kopų formą arba gali būti meldų interpretacija. Siekiant suvokti šią koncepcinę raišką, reikalaujama didesnių intelektinių galių, abstraktaus mąstymo, tai nėra skirta plačiai visuomenei, daug priklauso nuo individo patirties. Naratyvinėje sampratoje taip pat svarbu, kokia seka išsidėsto šie, konceptualūs *figūratyviniai* ir *asociatyviniai*, elementai, todėl kalbant apie erdvę svarbus jos organizavimo principas. Remiantis „Erdvės sintaksės“ metodu (Hillier & Tzortzi, 2006) nustatoma patalpų konfigūracija – kiek reikia pereiti erdvių, kad būtų galima pasiekti jas visas (Forrest, 2014). Erdvinę organizaciją galima suskirstyti į tris tipus: 1) *linijinis* tipas – kai patalpos išdėstomos viena po kitos, yra tik vienas būdas judėti interjere; 2) *nelinijinis* – kai yra pagrindinė ašis, kurioje lygiai taip pat patalpos išsidėsto viena po kitos, tačiau yra papildomų išsišakojimų, kurie leidžia rinktis, ar eiti, ar praleisti kai kurias patalpas; 3) *atviras* – kai yra viena atvira patalpa arba daug tarpusavyje sujungtų patalpų, galima laisvai rinktis, kaip judėti erdvėje. Svarbu akcentuoti tai, kad šiuos tris tipus galima suvokti ne tik kaip patalpų išdėstymo schemas, bet ir kaip naratyvinių simbolių išdėstymą. Pavyzdžiui, naratyviniai elementai (*figūratyvai* ir *asociatyvai*) taip pat gali vienas kito atžvilgiu erdvėje išsidėstyti *linijiniu*, *nelinijiniu* ir *atviru* būdu. Elementų išdėstymas gali sutapti su patalpų išdėstymu, tačiau gali veikti ir kaip atskira, nuo suplanavimo nepriklausanti programa. Architektūrinės koncepcijos raiškos (*figūratyvinė* ir *asociatyvinė*) ir erdvių (arba elementų) išdėstymo (*linijinis*, *nelinijinis*, *atviras*) tipai sudaro įvairius jų tarpusavyje derinius, kurie lemia skirtingus architektūrinio naratyvo modelius.

Remiantis skirtingais koncepcinės raiškos ir erdvinės organizacijos santykiais, galima išskirti du pagrindinius naratyvumo raiškos modelius – *siužetinį* ir *nesiužetinį*. *Siužetiniam* naratyvui būdinga *figūratyvinė* koncepcijos raiška ir *linijinė* arba *nelinijinė* erdvinė organizacija. Tokių modelių galima atpažinti graikų šventykloje – Partenone. Šventykla skirta Atėnų laimėjimui Persų kare įamžinti, tačiau *figūratyviniai* elementai – skulptūros, bareljefai ir kt. – ne tiesiogiai atvaizduoja graikų karą, bet mitą apie graikų dievybes. Vaizduojami įvykiai erdvėje išsidėsto hierarchiškai ir chronologiškai (Psarra, 2009, p. 19–43). *Siužetiniam* naratyviniam modeliui būtina sąlyga – turinio atpažįstamumas, todėl dažnai jis yra didaktinio pobūdžio. Architektūroje ši raiška ryškėja ideologinės galios, didelių civilizacijos laimėjimų ir kultūros lūžių laikotarpiais. *Nesiužetinė* naratyvinė raiška grindžiama *asociatyviu* idėjos vaizdavimu ir *atvira* planine struktūra. Šis modelis plinta modernistinėje kultūroje, yra orientuotas į emocinį potyrį, kuriama žmogaus elgesio programa. Pavyzdžiui, A. Loos gyvenamųjų namų erdvinė struktūra yra aliuzija į teatro

sceną (Colomina, 1996, p. 233). Centrinė erdvė – svetainė – matoma iš visų patalpų, tačiau kitos erdvės iš svetainės nėra matomos. Viena vertus, konstruojami įvairūs privatumo lygmenys, kita vertus, žvelgiant į svetainėje – „scenoje“ – esantį žmogų iš kitų kambarių, jis visada bus „įrėmintas“, kuriamas tarsi jo veiksmo spektaklis (Colomina, 1996), tai atitinkamai koduoja elgesio scenarijus. *Atvira* erdvinė organizacija palieka vietos ištyrimo, patyrimo ir interpretavimo laisvei. Galima daryti išvadą, kad architektūroje naratyvo raiškos modeliai priklauso nuo to, koku tikslu naratyvas yra konstruojamas ir pagal jį pasirinkamos kūrybinės priemonės.

2. Sovietinių visuomeninio maitinimo įstaigų interjerų naratyvumą lemiantys veiksniai

Naratyvas kaip struktūra atsiranda architektūros turinio ir formos sintezės sandūroje (1 paveikslas). Ši turinio ir formos dinamika, teigiama jų tarpusavyje koreliacija tampa rodikliu, kuris nužymi ar apskritai yra prielaida naratyvui susikurti. Be atitinkamo turinio ir jo išraiškos architektūrinėje formoje nėra galimybės atsirasti ir naratyvinei struktūrai. Kaip minėta pirmajame skyriuje, vienoks ar kitoks santykis tarp turinio ir formos lemia tam tikrą naratyvinės struktūros charakterį. Vertinant sovietinio laikotarpio interjerų naratyvines struktūras, aktualu išskirti esmines interjerų architektūros turinio ir formos, jų tarpusavyje santykio raiškos formas, kurios tampa naratyvumą ir jo charakterį lemiančiais veiksniais. Nagrinėjamu laikotarpiu ryškėja keli esminiai interjerų naratyvumui įtaką darantys veiksniai (1 paveikslas), kuriuos verta panagrinėti plačiau. Visų pirma, nagrinėjant naratyvumą lemiančius veiksnius, svarbu akcentuoti, kad tiriamo laikotarpio Lietuvos architektūrai itin didelę įtaką darė sociopolitinis kontekstas, lėmęs dvejopą interjerų architektūros turinį: sovietinį ideologinį ir tautinį. Viena vertus, lyginant su to meto Vakarų Europa, nors ir pavėluotai, bet Lietuvoje reikėsi tos pačios modernistinės architektūrinės tendencijos,

1 paveikslas. Lietuvos maitinimo įstaigų interjerų naratyvumo sąlygos 1959–1990 m.

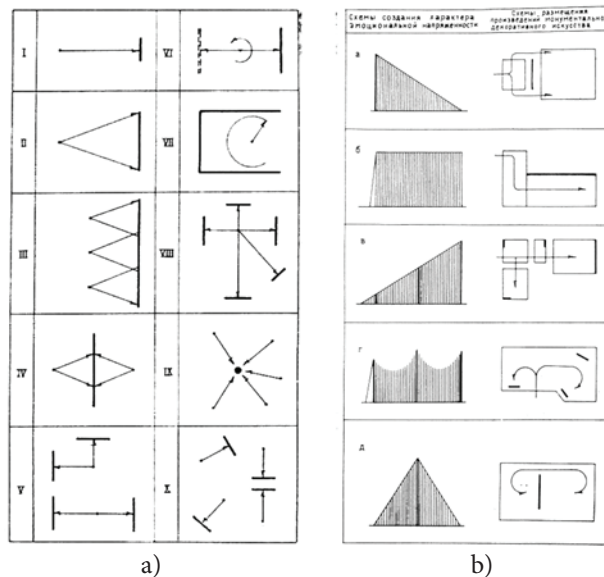
Figure 1. Conditions of narrativity in Lithuanian eatery interiors of 1959–1990

tačiau, anot daugelio tyrėjų, „tos pačios idėjos, būdingos tiek Vakarų Europos, tiek sovietinio bloko šalims, galėjo reikšti visiškai skirtingus dalykus, nors galutiniame rezultate – architektūrinėje formoje, to nematyti“ (Mačiulis, 2013, p. 11). Pavyzdžiui, viena iš pirmųjų Lietuvoje pasireiškusių modernizmo raiškos krypčių – funkcionalizmas sovietiniame ideologiniame kontekste tapo priemone formuoti žmogaus ir apskritai visos visuomenės gyvenimą. Po stalinistinio laikotarpio modernizavimo statybos mastai, technologinė ir konstrukcinė pažanga tapo politinės galios ženklais. Architektūros monumentalumas, mastelis ir grynumas pabrėžė nedidelio žmogaus ir didelės sistemos santykį (Mačiulis, 2013, p. 9), kuris lėmė nuolankumo ir menkumo pojūtį žmogui. Politizuotas ir ideologizuotas turinys reikėsi ir interjerų architektūroje. Tačiau svarbu paminėti, kad kitaip nei architektūroje, interjeruose itin aiškiai reikėsi kritinio regionalizmo raiškos kryptis. Nors, viena vertus, Vakarų pasaulyje ši kryptis nebuvo tapatinama su liaudies kultūra (Frampton, 1983, p. 16–30), tai yra labiau vietos tapatumo idėjos (lot. *genius loci*) paremta raiška. Tačiau, kita vertus, šiai tendencijai reikėsi Lietuvoje unikalumo suteikė politinis kontekstas, kuris lėmė regionalistinės raiškos turinio užpildymą įvairialypiais ir daugiasluoksniais nacionaliniais ženklais bei tautiniais motyvais. Dėl susiklosčiusios sociopolitinės padėties būtent ši regionalizmo tendencija, „lyginant su Vakaruose vyravusiomis tendencijomis, sovietmečiu Lietuvoje kur kas labiau reikėsi“ (Petrulis, 2012b, p. 108). Vakarų pasaulyje regionalizmas buvo tik viena iš krypčių, kuri nebuvo stipriai dominuojanti, o Lietuvos visuomeninio maitinimo interjerų architektūroje nacionalinio tapatumo išsaugojimo klausimai buvo aktualūs visą nagrinėjamą periodą. Jie skirtingais laikotarpiais įgydavo vis kitokią meninę raišką. Tai tapo tarsi savotiška politinės rezistencijos forma. Viešojo maitinimo įstaigų interjerai atlieka miesto ir kultūros reprezentacijos funkciją (Kmita, 2016), o priešpados ir kritiniais laikotarpiais interjerai neretai tampa teatrališkais erdvėmis, atitolinančiomis žmogų nuo tikrojo pasaulio (Moreno, 2012). Taigi dėl jautrumo sociokultūriniam ir sociopolitiniam kontekstui sovietinių kavinių ir restoranų interjerai atlieka abi šias funkcijas: viena vertus, reprezentuoja politizuotas-ideologizuotas sovietines vertybes, kurias bandoma įskiepyti per kultūrą, kita vertus, bandoma išsaugoti nacionalines vertybes, kuriama alternatyvi realybė (tautiška), kuri imituoja „neegzistuojančios“ šalies (okupuotos Lietuvos) tikrovę. Šie du prieštaringi, sovietinis ideologinis ir tautinis, kontekstai įgyja svarią poziciją kuriant interjerų koncepcijas (turinį), kurių vizualinė pateiktis dažnai būna itin aiškiai išreikšta siekiant tiksliai reprezentuoti idėjas. Taigi galima teigti, kad interjero architektūroje turinys ir jį įvaizdinantys elementai tampa naratyvinėmis raiškos struktūromis.

Sovietinių interjerų koncepcijas (tautinį arba ideologinį turinį) galima atpažinti iš konkrečių apipavidalinimo tematikų, kurios buvo itin savitas sovietmečio visuome-

nių interjerų bruožas. J. Minkevičius išskiria penkias pagrindines interjerų temų grupes: 1) folklorinės ir mitologinės temos; 2) etnografija ir buitį; 3) literatūriniai personažai, literatai, menininkai ir pan.; 4) temos, žyminčios šiuolaikinius (tuometinius) reiškinius; 5) utilitarinės-buitinės temos (Minkevičius, 1974, p. 64). Galima pastebėti paralelę, kad visos šios temų grupės siejamos arba su Lietuvos nacionalinio identiteto reprezentavimu – folklorinės, mitologinės, etnografinės, literatūrinės temos, arba sovietinės ideologijos propagavimu – šiuolaikinės ir utilitarinės-buities temos, kurios tapo tiesioginiais valdžios pasiekimų reprezentantais ir naujų vertybių kūrimo priemone. Šių tematikų „raktu“ tapdavo literatūriniai kavinių, restoranų ir barų pavadinimai, pavyzdžiui: „Neringa“, „Lokys“, „Tulpė“, „Tauras“ ir kt. (Gūzas, 1986). Galima teigti, kad apipavidalinimo tematikos ir visuomeninio maitinimo įstaigų pavadinimai tampa tiesiogine nuoroda į interjere konstruojamą pasakojimą.

Interjerų projektavimas sovietiniu laikotarpiu turėjo išvystytą metodologinę schemą, pagal kurią nuosekliai vizualizuojamos minėtos tematikos. Visų pirma, apibrėžus projektavimo užduotį ir temą, kuriama bendras emocinis interjero charakteris (šventinė, dinamiška nuotaika, nuosaiki ir statiška ir t. t.). Pagal numatytą nuotaiką parenkamos medžiagos, spalvos, apšvietimas, kuris atitinka modernistinę raišką, kuri ilgainiui nagrinėjamu laikotarpiu kinta (apie tai plačiau bus kalbama kitame skyriuje). Antra, interjerui sukuriama temą atspindintys monumentalios dailės kūriniai, kurie pritaikomi pagal kompozicines priemones (Minkevičius, 1974, p. 18). Sovietiniu laikotarpiu monumentalioji dailė, dar kitaip vadinama architektūrine daile (Mačiulis, 2003), tapo vienu svarbiausių elementų formuojant ir reprezentuojant interjero temą. Tai yra vienas iš svarbiausių ir unikaliausių naratyvumo raišką lemiančių veiksnių. Dailės ir architektūros sintezė kaip specifinė dekoratyvinė puošyba išskiria lietuviškus interjerus ne tik iš kaimyninių, bet ir apskritai Europos šalių konteksto, nes „XX a. antrojoje pusėje visuotinė daiktinės aplinkos formavimo priemone Vakarų šalyse tapo dizainas. Paslankiai reaguodamas į besikeičiančius vartotojų poreikius, jis išstūmė iš kasdienio gyvenimo tradicinę meninę kūrybą. Ši egzistuoja kaip grynoji, „nenaudinga“ meninė veikla“ (Jablonskienė, 1995, p. 4–5). Lietuvoje architektūrinė dailė buvo įvairiapusiškai tiriama ir idealizuojama. J. Minkevičius pateikia įvairias dailės kūrinių komponavimo erdvėje ir jų paveikumo schemas (2a paveikslas, 2b paveikslas) (Minkevičius, 1974, p. 22–33). Pavyzdžiui, vertinant žmogaus matymo laukus, numatoma, kokioje interjero vietoje turi atsirasti tam tikras objektas (2a paveikslas), kokį emocinį-vizualinį poveikį šie objektai darys žmogui, o šis poveikis matuojamas įtampomis (2b paveikslas). Didelis susidomėjimas dekoratyvine daile žymi sociopolitinio konteksto įtakas. Anot T. Vaivadienės, be estetinės ir teminės paskirties, dailės kūriniai atliko socialinę-ideologinę funkciją – meniniu vaizdu siekiama paveikti žmogaus psichologiją, įskiepyti pagarbą ir kitas emocijas (Vaivadienė, 1974). Taigi dailės kūrinys

2 paveikslas. Monumentaliosios dailės išdėstymo schemas (a) ir emocijų-vizualinių įtampų schemas (b)

Figure 2. Schemes of the monumental art positioning types (a) and schemes of the emotional-visual tensions (b)

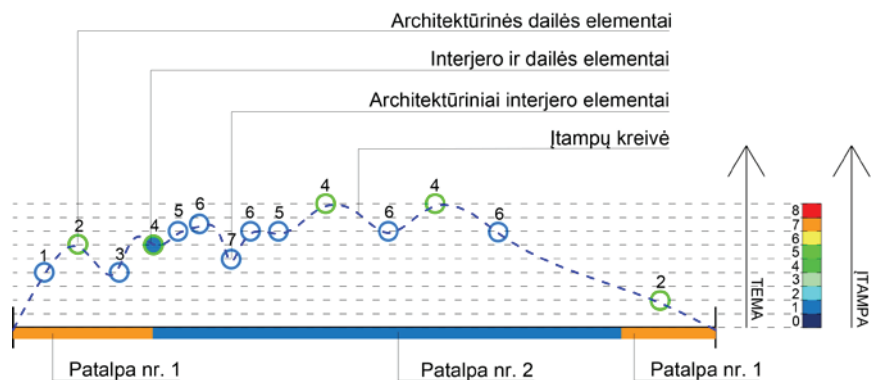
kaip objektas tapo ideologine propaganda, kurios naudojimo tikslas buvo daryti psichologinį poveikį. Šio tyrimo naratyvinėje sampratoje svarbu tai, kad monumentalioji dailė atvaizdavo tiek interjerų temą, tiek politinį poveikį kultūrai, kuris įgijo aiškią *figūratyvinę* raišką.

Neabejotinai šiuo laikotarpiu viešojo maitinimo įstaigų interjeruose yra formuojami visi aspektai, reikalingi naratyvui konstruoti: turinio kūrimas ir jo išreiškimas vizualinėmis priemonėmis. Dominuojantis lietuviškasis tautinis ir sovietinis ideologinis turinys įvairiapusiškai atskleidžiamas meninėmis architektūrinėmis priemonėmis kuriant tam tikrą emocijų atmosferą, o monumentalioji dailė tampa konkrečiais vizualiniais, atpažįstamais simboliais. Esant didaktiniam turiniui, siekiama vizualinio įtaigumo, kuris aiškiau ir teisingiau „perskaitomas“, kai reiškiasi per *linijinį* teminių (architektūros ir dailės) elementų kompoziciją. Tam tikrą erdvės centrų numatymą ir elementų hierarchinį išdėstymo svarbumą projektavimo praktikoje žymi tai, kad daug dėmesio skiriama metodiškiems erdvių kompozicijų ir poveikio žmogui tyrimams. Vienas iš svarbiausių architektūrinio naratyvo atsiskleidimo aspektų yra būtent žmogaus – stebėtojo ir temos suvokėjo – numatymas interjerų kompozicijoje. Galima daryti išvadą, kad sukuriamas tvarus pagrindas naratyvinėms struktūroms integruotis. Susiklosčiusios naratyvumo sąlygos (*figūratyvinė* raiška ir *linijinis* išdėstymas) leidžia daryti prielaidą, kad šiuo laikotarpiu dominuoja *siužetinis* naratyvumo modelis, kuris dažniausiai ir reiškiasi tais istorijos laikotarpiais, kai siekiama pabrėžti tam tikrą galią, laimėjimus arba krizę. Planuojant demokratinio pasaulio interjerus plėtojama *nesiužetinio* naratyvo tradicija, kuri palieka erdvę laisvai, to, kas matoma ir patiriama architektūroje, interpretacijai.

3. Sovietinių visuomeninio maitinimo įstaigų naratyvumo raiškos tipai

Sovietinių visuomeninio maitinimo įstaigų interjerų naratyvumas nagrinėjamas pagal šiam tyrimui parengtą analitinę schemą. Visų pirma svarbu tai, kad interjerų naratyvumas tiriamas platesniame nagrinėjamo laikotarpio kontekste. Tiriama laikotarpio viešojo maitinimo interjerai atitinka modernistinę raiškos kryptį, tačiau būtų klaidinga suvokti sovietinį laikotarpį kaip vientisą paveikslą. Šiuo laikotarpiu reikėsi kelios interjerų meninės raiškos, kurių kaitą lėmė sovietinis sociopolitinis ir sociokultūrinis laukas. Kadangi erdvės naratyvumas ir jo charakteris priklauso nuo interjerų tematinės ir architektūrinės raiškos tarpusavio santykio, daroma prielaida, kad kintanti visuomeninio maitinimo interjerų raiška ir raida tiesiogiai siejasi su naratyvumu ir lemia skirtingus erdvinio naratyvo tipus. Todėl pirmoje tyrimo dalyje tiriant kiekvieną atvejį išskiriami pagrindiniai sovietinio laikotarpio interjerų raiškos etapai. Kiekvienam iš etapų priskiriami geriausiai laikotarpį atspindys maitinimo įstaigų interjerai. Aptariant interjerus vertinamas koncepcinio turinio ir architektūrinės raiškos santykis, kuris leidžia išskirti naratyvinės raiškos tipą. Antroje tyrimo dalyje aptariama kiekvieno interjero erdvinė-naratyvinė programa, atskleidžiama, kokia yra dalyvio-žiūrovo pozicija joje. Naratyvinė programa tirama pagal mišrią metodiką, kurią verta aptarti plačiau.

Formuluojant naratyvo sampratą interjerų architektūroje minėta, kad naratyvas yra tarsi struktūrinė-kinematografinė priemonė. Ši strategija pasiskolinta iš B. Tschumi naratyvo tyrimų (Tschumi, 1994), kuris atranda paralelę su S. Eisenstein kurtomis analitinėmis schemomis filmams. Režisierius schemose vienoje eilutėje pateikia filmo epizodus, kitoje – garso takelio penklinę su natomis, tikslas yra vizualiai susieti garsą ir vaizdą, norint sukurti emocijų įtampų dinamiką (Eisenstein, 1998). Tiriant interjerus irgi siekiama susieti architektūrinius sprendinius su koncepciniu turiniu, žmogaus matymu, judėjimu, emocijų paveikumu. Šie tarpusavio ryšiai ir matomi erdvės vaizdai kuria nuoseklias pažinimo ir patyrimo sekas-struktūras, kurios šiame tyrime vadinamos *naratyvine programa*. Siekiant sudaryti šias programas, atliekami tokie veiksmai: 1) įvertinama, kurie architektūros ir dailės elementai atitinka interjero temą; 2) sudaromos grafinės žmogaus judėjimo schemas, kuriose numatomi žmogaus matymo laukai; 3) sudaroma seka – kokia tvarka pamatomi erdvėje išdėstyti temą atspindintys elementai. Atlikus šiuos veiksmus, parengiamas kiekvieno iš interjerų naratyvumo grafikas (3 paveikslas). Ašis žymi patalpas, kurios yra pereinamos per tam tikrą laiko trukmę. Virš ašies žymimi sunumeruoti teminiai elementai, kurie tiesiogiai siejasi su ašine linija. Elemento vieta grafike atitinka, kada judant erdvėje elementas yra pamatomas ir kurioje iš patalpų jis yra. Visi elementai ašinės linijos atžvilgiu yra nevienodai nutolę. Šis žymėjimas rodo, kiek elementas yra paveikus atskleidžiant temą. Kuo lengviau elementas atpažįstamas arba daro didelį emocijų įspūdį, tuo aukščiau jis pakilęs virš ašies, tai rodo ir jo svarbą naratyvinėje programoje.

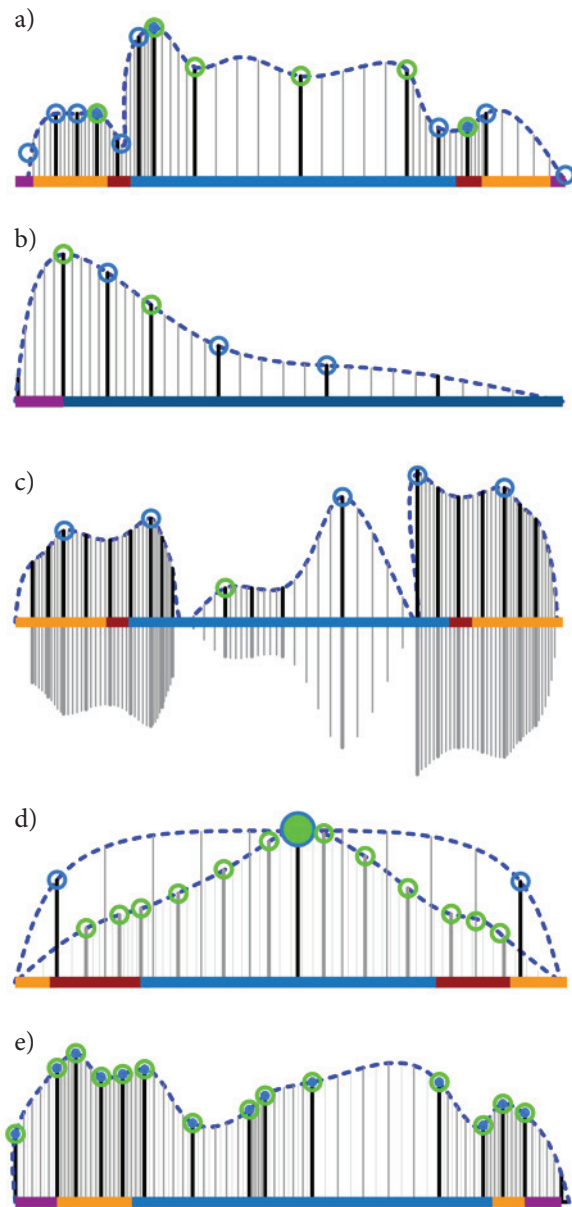
3 paveikslas. Naratyvinio grafiko – programos sudarymo schema

Figure 3. Diagram showing how narrativity graph-program is made

Kuo jis mažiau reikšmingas naratyvinei programai atskleisti, tuo jis yra žemiau. Remiantis S. Psarra tyrime (Psarra, 2009) pritaikyta „Erdvės sintaksės“ metodika (Hillier & Tzortzi, 2006), elementų reikšmingumas erdvinėje struktūroje papildomai tikrinamas „Depthmapx“ programine įranga, sudarant erdvės integruotumo schemas. Pavyzdžiui, jei reikšmingi teminiai elementai atsiranda aukšto integruotumo zonoje, tai reiškia, kad jų vieta erdvėje turi itin didelį vizualinį poveikumą, o tai žymi ir didelį potencialą atskleisti interjero temą. Tačiau jeigu didelio svarbumo elementas atsiranda mažo integruotumo zonoje, tai reiškia, kad nors jis idėjiškai aktualus, vis dėlto neturi didelio vizualinio poveikumo. Todėl naratyvumo grafike jį klaidinga žymėti aukštai, todėl skalėje atitinkamai pagal situaciją jie nusileidžia keliomis pozicijomis žemiau. Šis naratyvumo grafikas – programa žymi erdvinio patyrimo ir pažinimo įtampas, kurios vertinamos per žmogaus matymo, judėjimo ir suvokimo prizmę. Surinkti duomenys atskleidžia, kokia tvarka it dėlionė surenkami erdvėje išsidėstę naratyviniai elementai ir kokį poveikį jie daro žmogui. Pagal tai identifikuojant charakteringiausias kiekvienos naratyvinės programos raiškos bruožus, išskiriami penki sovietinių maitinimo įstaigų interjerų naratyvumo raiškos tipai.

Pirmasis visuomeninio maitinimo interjerų naratyvumo tipas tiriamas 6-ojo dešimtmečio pabaigos – 7-ojo dešimtmečio pradžios kontekste. Dar kitaip šis laikotarpis vadinamųjų lietuviškosios mokyklos interjerų stilistinė raiška. Šiuo laikotarpiu ryškėja jau modernistinėmis idėjomis grindžiama meninė raiška, tačiau unikalumo suteikia tai, kad įprastą puristinę estetiką užpildo savotiškai suvokta regionalistinė kryptis. Interjerų koncepcinis turinys užpildomas tautosakiniais ir mitologiniais leitmotyvais (Petruolis, 2012b, p. 110). Nacionaliniai motyvai išreiškiami naudojant „festivalinę“ stilistiką, kuria siekiama sukurti emocinį komfortą, gyvastingumą (Jablonskienė, 1995, p. 37). Šiam tikslui pasiekti interjerai gausiai dekoruojami, įsitvirtina architektūrinės dailės sąvoka, dailės kūriniai tarsi natūraliai integruojasi į erdvinę struktūrą ir tektoniką. Naratyvo sampratoje svarbu tai, kad tautinės-mitologinės tematikos išreiškiamos tiek architektūrine raiška – apdaila,

apšvietimu, tekstūriškumu, erdvės forma, tiek dailės kūriniais įkomponuojant į interjerą *figūratyvinius* vaizdus. Pavyzdžiui, dažnai interjeruose atsiranda freskos, kuriomis plėtojami ištiesi literatūriniai pasakojimai. Interjerų kompozicija grindžiama vientisumu, natūraliu perėjimu iš vienos patalpos į kitą (Jablonskienė, 1995, p. 17). Remiantis šia kompozicine logika galima teigti, kad teminių erdvinį-vizualinį identitetą siekiama atskleisti nuosekliai – *linijiniu* – būdu. Lietuviškųjų interjerų manieristinė stilistinė raiška būdinga šiems visuomeninio maitinimo įstaigų interjerams: restoranams „Neringa“ (arch. A. ir V. Nasvyčiai), „Tulpė“ (arch. V. Dičius, A. Mikėnas, dail. T. Vaivadienė), vaikų kavinei „Pasaka“ (dail. F. Ušinskaitė). Etaloniniu laikomas restoranas „Neringa“, kurio naratyvinė programa tirama šiame straipsnyje. Interjere siekiama atkurti Neringos vietos dvasią: formuojamos aptakios formos, vyrauja gelsvas koloritas (Mačiulis, 2006, p. 96–106). Greta šios temos iliustruojamas ir mitologinis motyvas – legenda apie Neringos atsiradimą, tai liudija freska „Naglis ir Neringa“ (dail. P. Jankauskas ir V. Povilaitis). Sudarant tyrimo schemas pastebima, kad erdvėje gausu temą išreiškiančių elementų, tačiau yra tik keli dominuojantys teminiai elementai, pavyzdžiui, freska, plastiškos sienų formos, o juos paantrina papildantys elementai. Jie patys savaime neatskleidžia interjero tematikos, o įgauna reikšmę tik dominuojančių elementų fone, pavyzdžiui, dekoratyviniai augalai, fontanas ir kt. Pagal erdvinį išdėstymą šie elementai išsidėlioja nuo mažiausiai svarbių iki reikšmingiausių elementų. Didžiausias naratyvinės programos (4a paveikslas) poveikis įvyksta pagrindinėje salėje, kurioje didžiausią poveikio įtampą kuria freska, išeinant iš restorano palaipsniui poveikis nyksta. Tarsi siekiama nuosekliai įvesti ir išvesti iš dirbtinai sukurtos tikrovės. Naratyvumo grafike taip pat pastebima tai, kad ašiniai elementai yra *figūratyviniai* (architektūrinė dailė), o mažesnę poveikį lemia *asociatyviniai* (architektūriniai sprendiniai). Dėl *figūratyvų* dominavimo galima teigti, kad šis naratyvumo tipas yra orientuotas į įvaizdžių atpažinimą, siekiama užfiksuoti kuriamą koncepcinį turinį žiūrovo sąmonėje. Šiuo naratyvo tipu kaip strategija siekiama įvairiapusiškai ir maksimaliai atskleisti naratyvinę programą, kuo aiškiau artikuliuo-

4 paveikslas. Restorano „Neringa“ naratyvinis grafikas-programa (a), vaikų kavinės „Nykštukas“ naratyvinis grafikas-programa (b), baro-naktinio klubo „Orbita“ naratyvinis grafikas-programa (c), restorano „Senasis rūšys“ naratyvinis grafikas-programa (d), restorano „Jūra“ naratyvinis grafikas-programa (e)

Figure 4. Narrativity graph-program of the “Neringa” restaurant (a), narrativity graph-program of the “Nykštukas” children cafe (b), narrativity graph-program of the “Orbita” bar-night club (c), narrativity graph-program of the “Senasis rūšys” restaurant (d), narrativity graph-program of the “Jūra” restaurant (e)

ti plėtojamą temą. Tokio tipo interjeruose esanti konkreti tema kompleksiskai skleidžiama per architektūros ir dailės elementų gausą, kurie nėra vienodai svarbūs – kuriamas balansas. Vieni akcentuojami, kurie tikslingai nukreipti į jų kaip simbolių atpažinimą, kiti niveliuojami, susitapatina su erdvine struktūra, tarsi tampa fonu, kuris užkoduoja tam tikrą emocinę atmosferą. Siekiant šiame erdvinia-

me naratyve darniai sujungti įvairius architektūrinius ir meninius teminius elementus, priskiriamas *darna* naratyvumo raiškos tipo pavadinimas. Antrąjį maitinimo įstaigų naratyvumo tipą galima atrasti visais nagrinėjamo laikotarpio interjerų raiškos etapais, tačiau gryniausi šio tipo pavyzdžiai telkiasi 7-ajame dešimtmetyje. Šis interjerų naratyvumo tipas siejasi su nuosaikesne modernistine raiška, kurią lėmė kritikos banga, kad estetiškas gausiai dekoruotų interjerų pradai neturi funkcionalaus pagrindimo (Petrušis, 2005, p. 9). Prisitaikant prie naujų estetinių reikalavimų interjerų meninę raišką siekiama sistematinti. Vengiant „nenaudingo“ puošnumo, vystomos lengvai pritaikomos schemas, pavyzdžiui, kokios architektūrinės dailės kūriniai turi atsirasti skirtingos funkcinės paskirties interjeruose (Minkevičius, 1974), kaip šie kūriniai turi integruotis – „iširėminti“ į erdves (2a ir 2b paveikslai). Siekiant viską racionalizuoti, adaptuojant projektavimo schemas, unikalų interjerų sumažėja, pagausėja monotoniškų vienas į kitą panašių kavinių ir restoranų. Šią tendenciją atspindi ir teminė raiška. Nors lietuviško folkloro motyvai vis dar aktualūs, tačiau temos tampa abstraktesnės, absoliutesnės, be itin gilių referencijų į tautiškumą interjerų padaugėja. Dažnai nacionalinį identitetą siekiama pabrėžti konkrečios vietos ar miesto įvaizdžiu: restoranas „Vilnius“ (arch. J. Mazolevskis), kavinė „Vilkaviškis“ (arch. A. Patalauskas) ir kt. Tai lemia naratyvinės raiškos kaitą. Vengiant perteklinio dekoratyvumo, tarsi nubrėžiama riba, kad architektūrinė erdvė tik minimaliai atspindi teminę kryptį, esminė jos paskirtis – tarnauti funkcijai, o interjero atmosferai sukurti ir temai atskleisti pakanka kelių dailės kūrinių (*figūratyvų*). Pagal numatytas schemas visi meno kūriniai, kurie sutampa su žmogaus judėjimo ir matymo ašimis, išdėstomi *linijiniu* būdu. Vienas ryškesnių šio naratyvumo tipo pavyzdžių yra vaikų kavinė „Nykštukas“ (arch. Z. Liandzbergis, J. Kriukelis). Nors, viena vertus, šio interjero planinė struktūra neatitinka modernistinio planavimo, nes tai yra Vilniaus senamiesčio rekonstruoto pastato dalis, tačiau, kita vertus, tiriant naratyvines raiškas aktualiau yra architektūros ir dailės tarpusavio santykis ir kompozicijos atžvilgiu tai yra gan tipinis pavyzdys. Panašių kompozicinių raiškos analogijų galima rasti vaikų kavinėje „Žiogelis“, kavinėje „Žara“, „Vilkaviškis“ ir kt. Kavinės „Nykštukas“ tema siekiama sukurti žaismingą atmosferą, kuriant vaikų psichologinį komfortą (Drėmaitė, Petrušis, & Tutlytė, 2012, p. 298). Esminis temą formuojantis elementas yra freska, tapyta pagal lietuvių liaudies pasakas (dail. A. Steponavičius, B. Žilytė), ją papildoma šachmatų tvarka išdėstyti šviestuvai, daiktinė aplinka – sumažinto dydžio staliukai ir kėdės, skirtos vaikams. Sudarant temą atspindinčių elementų seką, pastebima, kad tiek šiame, tiek analogiškuose antrojo naratyvumo tipo interjeruose teminių elementų yra vos keli. Todėl ryškėja gan skurdi naratyvinė programa. Naratyvinis grafikas atskleidžia (4b paveikslas), kad freska tampa vieninteliu erdvinį naratyvą formuojančiu elementu. Susidaro vienintelė ir trumpalaikė įtampa, kuri ženkliną momentą, kai žmogus tik pamato piešinį, vėliau būnant interjere nevystoma jokia erdvinė-vizualinė ar emocinio paveikumo schema. Antrojo

naratyvo raiškos tipui būdingas vienkartinio išpūdzio momentas, kuris erdvinėje kompozicijoje toliau nėra plėtojamas. Tokių interjerų išpūdzį formuojantys elementai yra autonomiški ir dažnai atsieti nuo kitų interjero sprendinių. Svarbu tai, kad tokio tipo naratyvinių struktūrų tikslas – koncentruotis viename kompoziciniame centre, kuriame formuojama vidinė, kaip atskiro meno kūrinio, naratyvinė struktūra. Viena iš antrojo tipo strategijų – sutelkti visą žmogaus dėmesį į vaizdinį, kuris koncentruoja tam tikrą informaciją – žinią. Kaip ir „Nykštuko“ atveju, sienos piešinys tarsi lavina vaikus, iliustruojami pasakų herojai, kai kurie pasakų epizodai. Tačiau pagal šio tyrimo erdvinio naratyvo sampratą tai yra apipavidalinimo fonas, kuriame nevystoma žmogaus kaip interjero dalyvio programa. Dėl formalaus temos pateikimo ir menko erdvinio išvystymo šis naratyvumo raiškos tipas vadinamas *scheminiu*.

Trečiasis interjerų naratyvumo raiškos tipas sutampa su prieš tai aptartu interjerų meninės raiškos etapu, tačiau ryškėja kitokios naratyvinės turinio ir raiškos plotmės. Antrasis naratyvumo raiškos tipas dar žymi bandymą saugoti tautines vertybes, o trečiasis tipas reprezentuoja naujai kuriamų vertybių apraiškas. Tuo pačiu klasikiniu modernistiniu stiliumi išreiškiami politizuoti teminiai motyvai. Garbinant progreso ideologiją, interjeruose pradedami išreikšti mokslo ir pažangos idealai (Jablonskienė, 1995, p. 24). Interjerų temą atspindinčiais elementais tampa ne tik architektūrinė dailė, bet koncepcinė ašimi tampa daiktinės ir architektūrinės dailės elementai. Tačiau kitaip nei pirmajame tipe, tai nėra apdailos, puošybos elementai, tai yra funkciškai svarbūs objektai – laiptai, lubos, baldai ir pan. Didaktiškos temos ir funkcionalios modernistinės raiškos samplaika suformuoja racionalią ir sistemintą interjerų tvarką, o tai lemia ir *linijinį* objektų išdėstymo pobūdį. Pažangos idealus atspindinčiais interjeriais dažnai tampa ne visuomeninio maitinimo įstaigų interjerai. Šią teminę kryptį dažniausiai reprezentuoja kitos viešosios paskirties interjerai, pavyzdžiui, Vilniaus planetariumas, administraciniai pastatai. Tačiau vienas iš nedaugelio tokių yra ir baro-naktinio klubo „Orbita“ (arch. V. Dičius ir A. Mikėnas) interjeras, kuriame vystoma kosmologinė tema. Šią koncepcinę kryptį lemia euforija dėl vykstančių kosminių lenktynių tarp Tarybų Sąjungos ir JAV. Taigi interjero turinys nulemtas sociopolitinio konteksto. Temai vystyti pasirenkama vakarietiško futurizmo meninė raiška, kurios bene vienintelis pavyzdys Lietuvos interjerų kontekste ir yra „Orbita“ (Drėmaitė et al., 2012, p. 268). Tiriant šio interjero teminių elementų išdėstymo schemas pastebima, kad kaip ir antrajame tipe teminių elementų nėra daug. Pagrindiniais idėją atspindinčiais elementais tampa banguojančios lubos ir šviestuvai, kurie tarsi „simbolizuoja žvaigždėtą dangaus skliautą“ (Drėmaitė et al., 2012, p. 268), o rūsyje ašiniu elementu tampa baro baldas, kurio dizaino forma asocijuojasi su raketų pakėlimo baze (Citvarienė, 2013, p. 23). Pažymėtina, kad šie reikšmingiausi elementai yra funkcinės paskirties, o juos temiškai papildė J. Ruzgos metalo plastikos kūriniai. Vertinant šių koncepcinių objektų poveikį naratyvinės programos gra-

fike (4c paveikslas) pastebima, kad, viena vertus, kaip ir antrajame tipe objektų išdėstymas sutampa su žmogaus judėjimo ir matymo ašimis. Kita vertus, žmogaus ir objektų santykis yra kitoks. Antrajam tipui būdingas nepajudinamas erdvės centras, kuriame yra reikšmingiausias temą atskleidžiantis interjero objektas. Yra tik viena ar pora pozicijų erdvėje, kuriose užmezgama vizualinė komunikacija tarp elemento ir žmogaus. Trečiojo tipo atveju teminių objektų poveikis žmogui jaučiamas visą jo buvimo laiką – žmogui keičiant poziciją interjere (judėjimo momentu) taip pat išlaikomas vizualinis ryšys su objektu, kuris jį lydi iki kito komunikacinio objekto. Pavyzdžiui, judant iš rūsio į didžiąją salę, iš pradžių dominuojančiu ir dėmesį pritraukiančiu objektu yra baro-raketų bazės motyvas, laiptais kylant į didžiąją salę jo poveikis nunyksta, tačiau dėmesys perkeliamas į kitą objektą – plastiškas lubas. Ši žmogaus judėjimo vertikalė sutampa su koncepcine dinamika – D. Citvarienė pastebi metaforą, kad rūsio „katapulta“ tarsi „šauna“ į pirmosios salės – „žvaigždėto dangaus“ lubas (Citvarienė, 2013, p. 23). Trečiojo naratyvo tipe kuriamos erdvinės-vizualinės įtampos tiesiogiai koreliuoja su interjero patalpų organizacija, tai sukelia bevariantį didaktinį poveikį žmogaus patyrimui. Lyginant su kitais naratyvumo tipais (pirmuoju ir antruoju) pastebėta, kad naratyvinė programa nebūtinai sutampa su planine-funkcine interjero struktūra. Trečiasis naratyvo tipas unikalus tuo, kad naratyvinės programos grafike (4c paveikslas) kreivė pagrindinės ašies atžvilgiu žymima veidrodžiškai, nes šiam tipui būdingas temos dvilypiškumas. Tos pačios simbolių atpažinimo ir erdvinio patyrimo įtampos gali įgyti reikšmę skirtingose teminėse plotmėse. Viena vertus, futuristinė-kosmologinė tema yra globalios pasaulio technologinės pažangos ženklas, kita vertus, tai slaptas ideologinis konstruktas, išreiškiantis ne tik pačią pažangą kaip faktą, bet ir valdžios pasiekimų galią. Todėl trečiosios naratyvinės raiškos tipui priskiriamas *dvigubo* naratyvo pavadinimas.

Ketvirtasis naratyvumo tipas reiškiasi 7-ojo dešimtmečio antroje pusėje – 8-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje, pseudoistorizacijos interjerų meninės raiškos laikotarpiu. Šiuo etapu ryškėja atslūgstantis visuomenės ir architektų pasitikėjimas totaline modernizacija (Jablonskienė, 1995, p. 40). Siekiant atgaivinti suvienodėjusią monotonišką interjerų meninę raišką, vėl grįžtama prie nacionalinių savitumų paieškos. Šios paieškos siejamos su Vakarų Europoje vyraujančia jau postmodernistine tendencija – istorinių citatų ir paveldo interpretacija (Drėmaitė, 2016). Tačiau vakarietiškos idėjos perimamos gan fragmentiškai – interjerų meninė raiška dar netampa postmodernia, nors teminės tendencijos savotiškai adaptuojamos. Tautiškumas suvokiamas reprezentuojant istorinę ir kultūrinę patirtį. Šiai idėjai reikštingas sąlygas suteikia įsitvirtinusi paminklo-saugiška savivoka – didmiesčiuose skatinamas senamiesčio paveldo atkūrimas, istorinių elementų naudojimas ir interpretavimas, siekiama įsilieti ir asimiliuotis su istorine aplinka (Jablonskienė, 1995, p. 40). Rekonstruojant interjerus, esančius istorinėje miesto aplinkoje, išsaugoma anks-

tyvųjų stilių planinė struktūra, autentiška erdvinė raiška, greta pritaikomos sumodernintos lietuviškosios kultūros tematikos, kurios reprezentantais tampa funkcionali daiktinė aplinka – baldai, šviestuvai ir kt. Šią samplaiką atspindi restoranas „Senasis rūsys“ (arch. E. Gūzas). Vienas iš interjero temą formuojančių elementų – gotikinio rūsiu skliautai, kurie tampa ištisu atmosferą formuojančiu tinkleliu, reprezentuojančiu istoriją, kiti elementai atspindi jau moderniąją kultūrą, tai modernistinis sietynas, gotikinį stilių imituojantys stalai ir kėdės, ant kurių odinių atkalčių vaizduojami Vilniaus architektūros vaizdai. Tarpusavyje šie elementai susieti ne vizualiai-kompoziciškai, bet konceptualiai. Gotikinė erdvė yra tam tikro istorinio laikotarpio nuoroda, o *figūratyvais* – Vilniaus miesto piešiniais – tarsi pratęsimas pasakojimas apie miesto istorijos laiko tėkmę, siekiama suteikti tam tikrų žinių apie vietovę. Kitaip nei aptarti naratyvumo tipai, šis nėra įprastai išdėstyta elementų seka, nes istoriją reprezentuojanti erdvė yra nuolatinį emocinį poveikį ir atmosferą kuriantis elementas, todėl jis kaip atskira tema žymimas kita grafine kreive (4d paveikslas). Kadangi erdvinis poveikis yra pastovus, ši kreivė neturi įtampų kaitos. Šios kreivės fone žymimi daiktinės aplinkos elementai, kurie skatina žmogaus pažintinę funkciją. Susivokus erdvėje, tiek autentiški gotikiniai skliautai, tiek šiuolaikiniai baldų dizaino sprendimai susijungia į vientisą nedalomą atmosferinę visumą. Ketvirtojo naratyvumo tipo skiriamasis bruožas – erdvinėje programoje nėra stipriai išreikštų dėmesio sutelkimo centrų. Nors šio tipo interjerų planinė struktūra atitinka klasikinių architektūros stilių planinę struktūrą – dažnai *linijinę*, interjere stambesnių ir smulkesnių pasikartojančių teminių elementų išdėstymas yra išskaidytas, nėra svarbu, kokia bus žmogaus judėjimo ašis arba elementų išdėstymo seka. Tikslas – *atvira* ir laisvai interpretuojama programa, kuri yra labiau orientuota į atmosferos pajautimą. Ketvirtajam naratyvumo raiškos tipui dėl specifiško skirtingų laikotarpių stilistinės raiškos sugretinimo tiek erdviškai, tiek vizualiai, tiek konceptualiai priskiriamas *samplaikinės* naratyvinės raiškos pavadinimas.

Penktasis naratyvumo raiškos tipas siejasi su 8-ojo – 9-ojo dešimtmečio vėlyvojo modernizmo menine raiška bei postmodernizmo užuomazgomis. Nors jau priartėjama prie Vakarų pasaulio architektūros tendencijų tempų, tačiau postmodernistinė raiška iki Lietuvos nepriklausomybės atgavimo piko nepasiekia. Interjerų koncepcijos atitolsta tiek nuo tautinių, tiek nuo politinių motyvų. Ankstesniuose nagrinėjamo laikotarpio etapuose interjeruose siekiama išreikšti ištisu mitologinius-literatūrinius pasakojimus, o šiame raiškos etape populiarėja temos-įvaizdžiai, kurie tampa labiau asmenine architektų saviraiška. Interjerų temos artikuluojamos nebe atskirais architektūriniais ar dailės kūrinių elementais, kuriuos kaip autonomiškus objektus siekiama susieti vizualine ir estetine kompozicija. Šiuo laikotarpiu interjeruose kuriama polifoninė vienovė – architektūros tektonika susilieja su daiktine aplinka, interjeras tampa tarsi „vientisa tapybine plokštuma“ (Jablonskienė, 1995, p. 99). Interjerai alsuoja

abstrakčiais iliuziniais efektais, kurie lemia *nesiužetinių* naratyvumo modelį, kuriuo siekiama žiūrovui palikti interjero koncepcijos ištyrimo, patyrimo ir interpretavimo laisvę. Tačiau tokių interjerų nėra daug. Vienas iš etaloninių pavyzdžių – restoranas „Jūra“ (arch. A. Patalauskas). Vystoma jūros motyvo teminė naratyvinė programa. Vienintelis apipavidalinimo elementas – margas *op art* piešinys (dail. R. Gibavičius), uždengiantis visus restorano lubų ir sienų plotus, sienų briaunos ir lubų kontūras suapvalinamas. Visa erdvė tampa vientisu naratyvinę programą kuriančiu elementu. Architektūrinė erdvės plastika, mastelis, patalpų išdėstymas, spalvos sudaro psichologinį ritmą. Naratyvinės programos elementais tampa tam tikros erdvės zonos, kuriose susitelkia kiek skirtinga plastinė raiška (4e paveikslas). Pavyzdžiui, visos interjero erdvės yra jūros bangavimo interpretacija: koridoriuje tamsiau, lubos pažemėjusios, tarsi buvimo po banga aliuzija, didžiojoje salėje viena po kitos išsirikuoja suapvalintos kelios arkos, kurios perspektyviniame vaizde suponuoja jūros bangavimą. Vizualiniai ryšiai kuria naratyvines įtampas, kurios traukia žiūrovą judėti nuo vieno iki kito taško keičiant psichologinį poveikį jam. Šis jūros motyvas įgauną reikšmę, kai piešinys ir plastiška erdvės forma atsiranda vienas kito fone. Optinė sienų tapyba suvokiama kaip jūros interpretacija tik jai esant ant lenktos, „suminkštintos“ sienų, arkų ir lubų formos, o šie plastiniai erdvės sprendimai patys savaime nereikštų vandens motyvo, jei ant jų nebūtų atitinkamo piešinio. Šio naratyvinio raiškos tipo tikslas – tarsi apgaubti žiūrovą ir leisti jam susivokti, kokią temą reprezentuoja interjeras, tačiau tolimesnės erdvinės patirtys ir suvokimas priklauso nuo individo. Kadangi šio tipo temos yra įvaizdžiai, o ne literatūriniai motyvai, todėl viena pagrindinių teminės artikuliacijos sąlygų yra erdvinė-vaizdinė kaita, kuri sukuria tam tikras žinias arba žaidžia žiūrovo patyrimu. *Nesiužetiniai* ir erdviškai neišartikuliuoti įvaizdžiai neturi potencialo formuoti naratyvinę programą. Dėl siekio paveikti žmogaus juslinius erdvinio suvokimo centrus per tam tikrą erdvėje išsidėsčiusių elementų visumą, o ne pavienių elementų kompoziciją penktasis naratyvumo raiškos tipas vadinamas *kompleksiniu* naratyvu.

Sovietiniu laikotarpiu ryškėja penki naratyvumo raiškos tipai: *darnusis*, *scheminis*, *dvigubas*, *samplaikinis* ir *kompleksinis*. Šie interjerų tipai atskleidžia, kaip kinta interjerų tematiškumas – pirmuosiuose gausu literatūrinių temų, vaizduojami ištisi siužetai, personifikuojami herojai, vėliau temos tampa „antiliteratūriškomis“, paplinta temos-įvaizdžiai. Taip pat kinta interjero ir dailės sąveika – nagrinėjamo laikotarpio pradžioje siekiama ansambliško, tačiau dėl politinių įtakų interjerų meninė raiška tampa monotoniška, schemizuota, nors dar vėlesniu laikotarpiu, jau sekant Vakarų Europos tendencijomis, kuriama polifoniška visuma. Šių naratyvumą lemiančių veiksmų kaita lemia ir naratyvumo raiškos kaitą – pirmieji naratyvumo požymiai reiškiasi itin gerai išvystytu temų erdvinio planu, kuris vėliau kartu su dailės ir architektūros sisteminiu formuojasi ne erdvinio lygmeniu, bet tik dailės

kūriniuose. Tačiau paskutiniame – penktajame – tipe vėl pastebima erdvinio naratyvo tendencija, kuri jau lyginant su pirmuoju tipu paliečia ne kognityvinę žiūrovo funkciją, bet daro poveikį žmogaus psichoemociniam erdvės suvokimui. Visuomeninio maitinimo įstaigų interjerų naratyvumo tipai žymi, kad nagrinėtas laikotarpis kinta ir yra daugialypis. Naratyvumo raiškos forma tiesiogiai priklauso nuo bendrųjų interjero raiškos tendencijų, kurias lemia kintanti dinamika tarp Sovietų Sąjungos ir Vakarų pasaulio.

Išvados

Naratyvumas sovietiniuose visuomeninio maitinimo įstaigų interjeruose XX a. antroje pusėje Lietuvoje įgauna savitą ir raiškia formą. Susiklostęs sociopolitinis kontekstas lemia tam tikrą atsilikimą nuo kitų Vakarų Europos šalių, kuris paveikia fragmentišką ir savaip interpretuotą Vakarų architektūros tendencijų perėmimą. Izoliavimasis suteikia sąlygas per modernistinę architektūrinę formą perteikti sociopolitinio lauko aktualijas. Interjerai prisipildo, viena vertus, sovietinės ideologijos, kita vertus, lietuviškų tautinių simbolių. Šie metatekstai architektūroje vaizduojami literatūriniais įvaizdžiais. Interjerų naratyvumas tampa tarsi strategija, suteikianti galimybę kurti naujas (sovietines) ir saugoti senąsias (lietuviškas) vertybes. Dėl didaktinio interjerų turinio interjeruose dominuoja *figūratyviniai* simboliai (architektūrinė dailė), kurie leidžia lengvai atpažinti ir sekti interjero idėją, todėl galima teigti, kad šiuo laikotarpiu vyruoja *siužetinio* naratyvo kryptis. Tačiau, nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje mažėjant sociopolitinio konteksto įtakoms, jau pradėdama sekti vakariečių idėjomis, jaučiama vis mažėjanti modernistinio turinio ir formos spraga. Naratyvumo raiškos forma kinta – iš literatūrinių *siužetinių* tematikų pereinama į *nesiužetinį* naratyvumo modelį. Naratyvinės programos tikslas orientuotas ne į vizualųjį turinį, simbolių atpažinimą, bet siekiama paveikti žmogų emociu potyrių lygmeniu, paliekama erdvė laisvai įvaizdžių interpretacijai. O tai reiškia ir tai, kad koncepcinis interjerų turinys vis mažiau atspindi politinį kontekstą. Būtent šis naratyvinės raiškos modelis dominuoja to meto Vakarų Europoje. Tačiau galima teigti, kad nagrinėjamo laikotarpio interjerų naratyvumas kinta iš raiškaus ir savitai išreikšto, kuris pamažu susitapatina su Vakarų pasauliui būdingomis tendencijomis.

Išnagrinėjus visuomeninio maitinimo įstaigų interjerų naratyvumo raiškas, jų charakterį ir temas, ryškėja penki naratyvumo raiškos tipai. Nagrinėjamo laikotarpiu ryškėja trys charakteringiausi naratyvinių struktūrų tipai: *darnusis*, *dvigubas* ir *kompleksinis*. Jie žymi tris dominuojančias strategijas – tautiškumo, sovietinės ideologijos propagavimą bei Vakarų pasauliui būdingas interjerų menines tendencijas. *Scheminis* ir *samplaikinis* modeliai žymi perėinamąjį laikotarpį, tam tikro naratyvinio turinio ir jį atitinkančios formos santykio paiešką. Interjerų turinio kaita sutampa su naratyvo erdvinio organizavimo raida. *Darniajam* tipui išreikšti svarbus vizualinio turinio aiškumas, todėl erdvėse gausu įvairaus pobūdžio simbolių, siekiama

harmonijos ir psichologinio komforto. Erdvėje išsidėstę naratyviniai elementai ne visada sutampa su konkrečiomis žmogaus judėjimo ir matymo ašimis – tarsi nesiekiami visiškai atskleisti viso turinio, tik dėliojamos užuominos. *Dvigubo* naratyvo erdvinė struktūra – konkreti ir aiškiai susieta su žmogaus matymo, judėjimo ašimis. Naratyviniai elementai yra neišvengiamai svarbūs žmogaus funkcinei veiklai interjere. Tokia naratyvinė programa aiškiai diktuoja temą, tačiau turinys dažnai nevienalypis, toje pačioje erdvinėje struktūroje kartu egzistuoja dviguba simbolika – dažnai sovietinė-ideologinė. Tačiau visai kitoks erdvinis elementų išdėstymo charakteris ryškėja vėlyvuosiuose sovietinio laikotarpio interjeruose. Tampa nebeaktualus simboliškumas ir elementų kaip atskiro vieneto išdėstymas. Reikšmes kuria kompleksiški architektūrinių sprendimų dariniai, kurie tampa paveikūs tik tam tikruose matymo taškuose, žmogaus judėjimo trajektorijose. Ši erdvinio naratyvo organizacijos raida atskleidžia žmogaus figūros interjere reikšmės kaitą – pirmosiose naratyvinėse programose žmogus yra žiūrovas, kuris „skaito“ ženklus, o antroje nagrinėjamo laikotarpio pusėje – žmogus-dalyvis, kuris susitapatina su interjere kuriamu psichologiniu ritmu. Tai žymi, kad nagrinėjamo laikotarpio pradžioje standartizuotomis architektūrinėmis priemonėmis ir metodiška erdvine kompozicija siekiama masiškai paveikti didelę visuomenės dalį, vizualinis įtaigumas yra pirmoje vietoje. Tačiau vėliau sutelkiant dėmesį į žmogų kaip individą, kuriam sukuriama neįpareigojantis potyrių scenarijus, generuojamos naujos, kitokios interjerų naratyvumo raiškos formos. Interjerų naratyvinio turinio abstraktumas lemia patyrimo ir interpretavimo laisvę. Neįpareigojantis aplinkos suvokimas pamažu leidžia žmogui tapti demokratinio pasaulio dalimi.

Literatūra

- Alleyn, B. (2015). *Narrative networks. Storied approaches, in a digital age*. London: Sage Publications.
<https://doi.org/10.4135/9781473910782>
- Bražienė, N. (2007). Pasakos, kaip fenomeno, ypatybės. *Acta humanitarica universitatis Saulensis* (3), 40–52.
- Citvarienė, D. (2013). *Gidas po bohemiską Laisvės alėją*. Kaunas: VDU menų galerija.
- Coates, N. (2012). *Narrative architecture*. Chichester: John Wiley&Sons Ltd.
- Colomina, B. (1996). *Privacy and publicity: modern architecture as mass media*. Cambridge: MIT Press.
- Conrads, U. (1995). Ornament and crime. Iš *Programs and Manifestoes on 20th-Century Architecture* (pp. 19–24). Cambridge: MIT Press.
- Drėmaitė, M., Petrulis, V., & Tutlytė, J. (2012). *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Drėmaitė, M. (2016). Modernizacija stagnacijos rėmuose. Iš *Kultūros istorija*, MMC. Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/architektura/19701979-lietuviskojiarchitekturos-mokykla-triumfo-metui/modernizacija-stagnacijos-remuose/78541>
- Eisenstein, S. (1998). *Montazh*. Moskva: VGIK.
- Forrest, R. (2014). Exhibition narrative: the spatial parameters. *Exhibitionist, Spring'14*, 29.

- Frampton, K. (1983). Towards a critical regionalism: six points for an architecture of resistance. Iš *The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture* (pp. 16–30). Seattle WA: Bay Press.
- Gūzas, E. (1986). Kaip toliau „dekoruosime“ interjerus?. *Kultūros barai*, (1), 34–37.
- Hillier, B., & Tzortzi, K. (2006). *Space syntax: the language of museum space*. London: Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9780470996836.ch17>
- Jablonskienė, L. (1995). *Senamiesčių interjerų pertvarka Lietuvoje: kultūriniai ir stilistiniai daiktinės aplinkos formavimo aspektai* (Daktaro disertacija). Lietuvos kultūros ir meno institutas.
- Jevsejevas, P., & Nastopka, K. (2013). Erdvės semiotika. Iš *Semiotika*. Prieiga per internetą: http://www.semiotika.lt/zurnalas-semiotika/wp-content/uploads/2013/Semiotika_9.5-13.pdf
- Kmita, R. (2016). *Literatūrinis gyvenimas kavinėse*. Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt/literatūrinis-gyvenimas-kavinese-/78162>
- Kossmann, H. (2011). *Pasakojančių erdvių kūrimas*. Prieiga per internetą: <http://www.archfondas.lt/lt/pokalbiu/irasas/pasakojanciu-erdviu-kurimas>
- Mačiulis, A. (2003). *Dailė architektūroje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Mačiulis, A. (2006). *Architektai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Mačiulis, A. (2013). Šiuolaikinės Lietuvos architektūros meninės raiškos tendencijos (Daktaro disertacija). Vilniaus Gedimino technikos universitetas.
- Minkevičius, J. (1974). *Inter'yer i monumental'no-dekorativnoe iskustvo*. Moskva: Stoyizdat.
- Moreno, S. (2012). *Let's go out! Interiors and architecture for restaurants and bars*. Berlin: Gestalten.
- Nekrošienė, E. (2006). Šviesa architektūroje – dieviškumas ir pragmatizmas. Prieiga per internetą: http://www.spec.lt/lt/architektura-Sviesa_architekturoje
- Petrulis, V. (2005). Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje. *Urbanistika ir architektūra*, 29(1), 3–12.
- Petrulis, V. (2012a). Epocha ir architektūra: politiniai-ideologiniai kontekstai. Iš *Architektūra sovietinėje Lietuvoje* (p. 20–50). Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Petrulis, V. (2012b). Įveikiant funkcionalizmo ribas. Iš *Architektūra sovietinėje Lietuvoje* (pp. 107–130). Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Psarra, S. (2009). *Architecture and narrative*. New York: Routledge.
- Schumacher, P. (2011). *The autopoiesis of architecture: a new framework for architecture*. West Sussex: John Wiley&Sons Ltd.
- Tschumi, B. (1994). *The Manhattan transcript*. Chichester: John Wiley&Sons Ltd.
- Tschumi, B. (1996). *Architecture and disjunction*. Cambridge: MIT Press.
- Vaivadienė, T. E. (1974). Monumentaliosios-dekoratyvinės dailės vaidmuo visuomeninių pastatų interjere. Iš *Lietuvos TSR architektūros klausimai* (pp. 314–320).

NARRATIVITY IN LITHUANIAN EATERY INTERIORS OF 1959–1990

K. Jašinskaitė

Abstract

Interior narrativity is a little explored topic. Narrative in interior architecture is a certain form of conceptualism. One of the forms of narrative content manifests itself with the idea as a reflection of a broader sociopolitical and sociocultural field, which reveals itself through the narrative-specific structure. This particular tendency of narrativity is noticeable in Lithuanian eatery interiors of 1959–1990. In discussing one of the most complex and multi-layered historical periods in Lithuania, the aspect of narrativity gives an opportunity to deepen the knowledge about this phenomenon and to review the influence of the sociopolitical field of the period on the architectural expression of interiors. The aim of this article is to reveal how the narrative is developed and conveyed and in what ways narrativity is typical to Lithuanian eatery interiors of 1959–1990. Therefore, the concept of narrativity is defined, the peculiarities of the interiors of the period and the factors determining their narrativity are highlighted, the main types of expression of narrativity in Lithuanian eatery interiors of 1959–1990 are formed and their variation is discussed.

Keywords: narrative, narrativeness, soviet interior design, cafes, restaurants.